

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ar Lietuva turi teisę gintis?

2013-03-28

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Kęstutis K. Girnius

DATA: 2013-05

Ar Lietuva turi teisę gintis?

Kęstutis K. Girnius

Nutarimas priimti sovietų ultimatumą 1940 m. birželį ir nesipriešinti Lietuvos okupacijai yra laikomas vienu gėdingiausių Lietuvos istorijos momentų. „Paskutiniame posėdyje“, kurį nuodugniai aprašė keturi jo dalyviai, tarp jų prezidentas Antanas Smetona, nepasiruošę, pasimetę, neryžtingi valdžios vyrai nuleido rankas, naiviai save apgaudinėdami, kad viskas kažkaip baigsis gerai arba bent ne taip blogai. Pabėgęs į Vokietiją, Smetona po kelių savaičių parašė savo *pro memoria*, išskirtinį dėmesį skirdamas tam, ką jis laikė savo kaip prezidento pažeminimu, bet beveik neužsiminė apie sovietų gnaužtose paliktą tautą, kurios Vadu jis skelbėsi šešiolika metų. Jau prasidėjo kukli, ko gero, pateisintina Smetonos reabilitacija, bet toji *pro memoria* liks neištrinamas jo dvasinės menkystės priminimas.

Nutarimą nesipriešinti nulėmė ne kilnūs paskutinio posėdžio dalyvių siekiai, bet jų pasimetimas, neturėjimas aiškaus plano ką daryti ultimatumo akivaizdoje. Bet galima teisingai elgtis ir neturint tinkamų motyvų, net ir nesąmoningai. Vertinant šį nutarimą teisingo karo teorijos požiūriu, galima argumentuoti, kad nutarimas nekariauti buvo ne tik teisingas, bet ir doroviškai privalomas.

Karai yra didžiausias žmonijos sukiamas blogis, nešas mirtį ir naikinimą. Bent iki šiol negalima karų išvengti, tad ieškoma priemonių jiems sušvelninti. Teisingo karo teorija yra suskirstyta į dvi dalis: *ius ad bellum*, nustatančią, kokiomis aplinkybėmis galima kariauti, ir *ius in bello*, nurodančią, kokie kariniai veiksmai yra leistini. Proporcingumas atlieka reikšmingą vaidmenį abejose teorijos dalyse. Pats karas ir atskiri jo veiksmai yra leistini tik tada, kai jų sukiamas gėris persveria numatomas neigiamas pasekmes. Kitą *ius ad bellum* sąlygą, kad karas būtų paskutinė išeitis, galima interpretuoti per proporcingumo prizmę. Jei taikiomis priemonėmis, pavyzdžiui, diplomatinėmis ar ūkinėmis sankcijomis, galima pasiekti teisingą tikslą, tai doroviškai neleistina pasukti karo keliu, nes svarbiausius siekius galima įgyvendinti be

karo sukeliama smurto ir naikinimo.

Tačiau čia noriu susitelkti į kitą *ius ad bellum* sąlygą, kad galima kariauti tik kai esama realios tikimybės, jog karas bus sėkmingas ir bus pasiekta pergalė. Šios sąlygos logika neginčytina. Karas yra baisus dalykas, jo sukeliamas blogis didelis, paprastai gerokai didesnis, negu numatoma. Tai patvirtinta ne tik abu pasauliniai karai, dekolonizacijos kovos Alžyre ir Vietname, bet ir JAV intervencijos į Afganistaną ir Iraką, kur po žaibiško valdžios ginkluotųjų pajėgų sutriuškinimo išliepsnojo teroras, pasipriešinimas bei pilietinis karas, nusinešęs šimtus tūkstančių gyvybių. Jei iš anksto žinoma, kad karo tikslai nebus pasiekti, kad nebus sukurtas gėris, kuris galėtų persverti karo sukeltą žalą, tai karas negali būti teisingas. Nesant vilties pasiekti teisėtų karo tikslų, kariauti nevalia, nes gyvybės ir gėrybės bus aukojamos bergėdžiai. Jei iš anksto žinoma, kad prieš antpuolio nebus galima sustabdyti arba kad priešas lengvai įveiks mūsų ginkluotąsias pajėgas, tai kam aukoti savo karių gyvybes, juolab kad neišvengiamai nukentės ir eiliniai piliečiai? Tokiu atveju, kai nesama šansų laimėti, atsisakant kariauti išvengiama nereikalingų aukų ir materialinių gėrybių naikinimo.

Sėkmės tikimybės principas yra neginčytinai patrauklus. Sunku jam nepritarti. Bet sunku pritarti jo pasekmėms. Jei nevalia kariauti, kai nėra pergalės vilties, tai šalis negali gintis tais atvejais, kai jai grasina galinga koalicija ar kaimynas, kurio negalėtų įveikti. Nelaukta principo išvada – mažos šalys turi nusileisti galingiems kaimynams, negali priešintis net atviros agresijos atvejais, nes akivaizdu, jog negebės sėkmingai apsiginti. Sėkmės tikimybės principas reiškia, kad dabartinė Lietuva, neturėdama galingų užsienio šalių garantijų, turėtų nusileisti Lenkijos ar Rusijos ultimatumams, o nutarimas priešintis pažeistų teisingo karo principus. 1938 m. Lietuva nusileido Lenkijos ultimatumui, po metų – Vokietijai dėl Klaipėdos, bet šie momentai rečiau komentuojami. Su Latvija būtų galima kariauti, gal net su Baltarusija. Bet tai nepakeičia fakto, kad toks principas turi mažai šaliai nesuvirškinamų pasekmių, teisę priešintis agresijai suteikia tik santykinai galingoms valstybėms.

Reikia pabrėžti, kad ne visada galima tiksliai apskaičiuoti pasekmes. Buvo beveik neįsivaizduojama, kad 1939–1940 m. mažytė Suomija gebės daugiau negu tris mėnesius veiksmingai priešintis Raudonosios armijos puolimui. Savo narsa Suomija laimėjo daugelio šalių pagarbą ir manytina, kad plačiai paplitęs didvyriškos Suomijos įvaizdis ir jos ryžtas 1944 m. toliau priešintis paveikė Kremliaus nutarimą neokupuoti Suomijos, net nepaversti jos socialistinio bloko dalimi.

Verta pabrėžti sėkmės tikimybės principo išskirtinumą, nes panašus principas negalioja individualiai savigynai. Plėšikų ar žmogžudžių užkluptas žmogus gali kovoti iki paskutiniųjų, net žinodamas, kad negebės išsaugoti savo gyvybės. Tarkime, kad jį puola dešimt gerai ginkluotų banditų, o jo pistoletas turi tik penkis šovinius. Jo teisė gintis iki galo neginčijama. Žmogus turi teisę priešintis net šimtui užpuolikų ir, prireikus, net visus užmušti, jei tik taip gali išsaugoti savo gyvybę. Nei sėkmės tikimybė, nei proporcingumo apskaičiavimai čia neatlieka lemiamo vaidmens.

Sunku paaiškinti šį skirtumą, juolab kad valstybės teisė priešintis agresijai dažnai yra grindžiama geriau suprantamais individualios savigynos principais. Bet esama keleto svarbių skirtumų. Agresoriaus kariuomenėje esti nekaltų kareivių, šauktinių, kurie nenori kariauti ir mielai nedalyvautų kare. Žmogžudžiai ir smogikai savanoriškai ir

uoliai dalyvauja smurto veiksmuose, jų atsakomybė už užpuolimą yra akivaizdi. Gerokai svarbesnis skirtumas yra tas, kad eilinis žmogus atsako už save, gal ir už savo šeimą. Jei jam nepasiseks apsiginti, jis bus užmuštas, bet kaimynai nenukentės. Valstybės vadovų nutarimas kariauti ar nusileisti lemia milijonų šalies piliečių likimą, o dauguma jų yra taikūs civiliai gyventojai, kurie bus įtraukiami į karo sūkurį ir nukentės. Veiksmus, kuriuos galima leisti sau, ne visada galima primesti kitiems. Gali nutarti didvyriškai priešintis smurtininkams, paaukodamas savo gyvybę. Bet ar gali įtraukti savo šalį į karą, rizikuodamas nekaltų žmonių, ypač vaikų, gyvybe, žinodamas, kad nėra jokios galimybės pasiekti pergalę? Ar nereikia šiomis aplinkybėmis skirti pirmenybę žmonių gyvybėms ir materialioms bei kultūros vertybėms išsaugoti?

Pilėnai, Masada, iš dalies ir Montségur pilis įkvepia ir jaudina. Vyrai ir moterys nutarė, kad geriau žūti ir nusižudyti, negu pasiduoti priešui ir patekti nelaisvėn. Galime gerbti, net žavėtis jų pasirinkimu. Bet nepilnamečiai vaikai sulaukė to paties likimo. Labai abejoju, ar tėvai turi teisę spręsti, kad jų vaikams geriau mirti negu gyventi. Kokiu pagrindu jie gali pateisinti nutarimą nutraukti savo vaikų gyvybę? Pilėnai kaip Pilėnai, bet buvo ir Josephas Goebbelsas su savo žmona, nunuodiję savo šešias dukras, nes neišsivaizdavo gyvenimo be Hitlerio.

Sėkmės tikimybės sąlyga sukelia tokių nepriimtinių pasekmių, kad įvairiais būdais siekiama jos peršamas išvadas suderinti su plačiai paplitusiu įsitikinimu, kad valstybė ne tik galinti priešintis agresijai beviltiškomis aplinkybėmis, bet ir kad šitoks pasipriešinimas esąs kilnus ir sektinas. Nurodoma, kad priešindamasi agresijai šalis ne vien siekia apginti savo suverenumą bei teritorijos vientisumą, bet ir turi kitų vertingų tikslų, antai ginti tarptautinę teisę bei bausti agresorius, apsaugoti šalies gyventojų sukurtą bendrą gyvenimą, ginti valstybės ir jos gyventojų garbę, nenusileidžiant akivaizdžiam blogiui. Nors suprantame, kad negebėsime įveikti priešų ir išsaugoti nepriklausomybės, bet galime įgyvendinti dalį šalutinių tikslų. Esą klaida per siauriai suprasti karo tikslus. Jei apginama šalies garbė, pasipriešinama nusikalstamai agresijai, tai duodamas pavyzdys kitoms pažeidžiamoms šalims, o šių veiksmų sukeltas gėris esą atsveria karo ir okupacijos blogį, tad ir leidžia kariauti.

Nevalia užmiršti šių šalutinių tikslų, bet jų sureikšminimas atrodo kaip dirbtinis būdas išvengti nemalonių sėkmės tikimybės sąlygos pasekmių, tai savitas *deus ex machina*, užtikrinantis, kad ir avis būtų sveika, ir vilkas sotus.

Tarptautinėje visuomenėje nėra nei policininkų, nei teismų, kurie tramdo agresorius. Kiekviena šalis turi priešintis, nes nusileidus agresoriui įsiviešpatauja tarptautinė anarchija ir tironija. Valstybė ne tik privalo gintis, kai yra puolama, bet ir pagal savo išgales turi talkinti kitoms agresijos aukoms. Svarbu ne tik sutramdyti agresorių, bet ir jį nubausti. Užkirtę kelią trečiajai žmogžudystei, nepaleidžiame sugauto žmogžudžio, bet jį traukiame baudžiamojon atsakomybėn už ankstesnius nusikaltimus. Nutardama ginklu atkovoti Folklendų salas Didžioji Britanija pabrėžė, kad ji ne tik gina salų teritorinį vientisumą bei gyventojų bendrą gyvenimą, bet ir siekia nubausti Argentiną ir atbaidyti kitus potencialius agresorius, parodydama, jog nebus žiūrima pro pirštus į tarptautinės teisės pažeidimus. *Gulago sąlyne* Aleksandras Solženicynas apgailestauja, kad Rusijos žmonės taip romiai reagavo į NKVD siautėjimą. Istorija būtų buvusi kita, jei enkavėdistai, išeidami suimti žmogaus nežinotų, ar jie grįš namo gyvi, o gyventojai, užuot tyliai tūnoję savo butuose, būtų rengę pasalas su kirviais, plaktukais,

žarstekliais.

Ponia Thatcher nutarė kariauti, tikėdama, kad Britanija gana lengvai laimės. Nekilo jokio pavojaus nei Argentinos, nei Britanijos, nei salų gyventojams. 1940 m. ultimatumo aplinkybės buvo kitos. Lenkijos likimas rodė, kad nebus pagalbos iš Vakarų, kad pasipriešinimas Krekliui neskatinis kitų šalių ginti tarptautinę santvarką. Nepasirengusios Lietuvos ginkluotosios pajėgos būtų buvusios greitai išsklaidytos, tad pasipriešinimas būtų atbaidęs ne tiek agresorių, kiek kitas mažas valstybes, kurios matytų, jog priešintis beviltiška.

Kariauti 1940 m. būtų buvę bergždžia, bet buvo galima priešintis sovietams švelnesniais būdais, kaip jau ne kartą pažymėta. Lietuvos Vyriausybė turėjo pasauliui paskelbti, kad ji atmeta Maskvos ultimatumą, dalis Vyriausybės galėjo pasitraukti į Vokietiją ir kartu su Lietuvos diplomatais sukurti egzilinę vyriausybę, reikėjo įsakyti vienam pulkui kelias valandas ginti Kauną ar kitą miestą, kad nebūtų jokių abejonių dėl agresijos fakto. Po tokios simbolinės kovos žmonės, ko gero, nebūtų taip skubėję bučiuoti sovietinių tankų. Lietuva būtų pasipriešinusi okupantui, atskleidusi jo agresiją, ir, kad ir kukliai, būtų gynusi tarptautinės teisės principus.